

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:297.1(5-15)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-39-65-73>**Максим Ходжін**Кам'янець-Подільський Національний Університет імені Івана Огієнка
аспірант (Україна)e-mail: maximganic@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8352-4878>**Релігійно-духовні витоки та історичні умови формування сучасного суніто-шиїтського конфлікту в країнах Близького та Середнього Сходу**

Анотація. Метою статті є висвітлення історичних умов та духовних витоків сучасного суніто-шиїтського конфлікту в арабських країнах. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні загально-наукових, спеціально – історичних та міждисциплінарних методів дослідження з урахуванням принципів, неупередженості, системності, історизму, людино центризму та науковості. **Наукова новизна** полягає у спробі автора розкрити основні історичні та духовно-догматичні витоки сучасного суніто-шиїтського конфлікту в сучасних арабських країнах з метою його майбутнього вирішення. При написанні статті, нами було залучено широке коло джерел наукової літератури та історичних джерел, зокрема Корану та Суні. **Висновки.** Суніто-шиїтський конфлікт має глибокі історичні корені і сягає другої половини VII століття. Саме тоді відбувається розкол ісламу на дві гілки сунітів і шиїтів. Принципова розбіжність між цими напрямками полягає у різному ставленні до основних догматичних засад ісламського віровчення. Так, суніти закликають неухильно додержуватися Корану і Суні. В свою чергу шиїти ж вводять в духовну традицію, на додаток до Корану і Суні, легенди і вислови халіфа Алі (Ахбар) та вчення про імамів – духовних керівників громади. На сьогоднішній день є цілком очевидним, що нинішні догматичні відмінності між сунітами і шиїтами не є суттєвими, що закладає підвалини для вирішення суніто-шиїтських суперечностей на рівні основних догматів ісламського віровчення.

Ключові слова: іслам, Коран, Суна, умма, шиїти, суніти, догмат.

Постановка проблеми. В сучасних міжнародних відносинах помітне дедалі більше зростання ролі релігійного чинника. Це зростання пов'язане перш за все з підвищенням значення культурно-духовних факторів у формуванні світової політики через виникнення певного ідеологічного вакууму, який був спричинений кризою комунізму та комуністичної ідеології.

Особливо це помітно в країнах Близького та Середнього Сходу, де релігійна приналежність є однією з основ функціонування в них громадських і політичних інститутів, а також має значний вплив на формування їхньої зовнішньої політики. На особливу увагу тут заслуговує конфлікт, який триває майже півтори тисячі років між прибічниками двох основних гілок ісламу - сунітами та шиїтами. Як показує сучасний перебіг подій, цей конфлікт не лише не вирішується, але й навпаки дедалі більш загострюється, через його політизацію. Тому вивчення основних історичних умов і релігійно - духовних підвалин виникнення суніто-шиїтського конфлікту дає можливість винайти найбільш дієві механізми його вирішення, що в свою чергу повинно призвести до зниження рівня конфліктності в зовнішній політиці сучасних ісламських країн, а також сприятиме їхньому подальшому економічному та соціальному розвитку.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Тематика витоків суніто-шиїтського конфлікту на сьогодні не є предметом повноцінного наукового осмислення з боку історичної науки. По ній на сьогодні накопилася значна частина досліджень, однак переважна більшість з них носить тенденційний і заангажований характер. При оцінці суніто-шиїтського конфлікту тут превалював не пошук наукової істини, а швидше за все конфесійна приналежність дослідника. Однак, в останній період дедалі більше дослідників намагаються, хоча би дотично розібратися у причинах та історичних витоках сучасного суніто-шиїтського протистояння. Серед таких досліджень слід виділити дослідження Шейха Усмана аль-Хасима [Шейх Усман аль-Хасим, 2012] в якому автор, на основі широкого фактологічного матеріалу, намагається відобразити початковий етап суніто-шиїтського протистояння. При цьому дослідник доводить, що з догматичної точки зору, суніто-шиїтського конфлікту немає, а розбіжності між обома конфесіями ісламу є незначними. До праць, в яких частково досліджувалися проблеми суніто-шиїтського протистояння, відносяться роботи В. Бартольда [Бартольд, 2002], Д. Єремєєва [Єремєєв, 1990], Г. Грюнбаума [Грюнбаум, 1988], Ж. Кепель [Кепель, 2004]. Серед вітчизняних досліджень,

.....
виділяємо працю Н. Латигіна «Іслам: шлях крізь віки», в якій частково розглядаються і проблеми суніто-шиїтського конфлікту [Латигін, 2016].

Однак, незважаючи на науковий доробок вищезазначених досліджень, питання витоків і історії розвитку суніто-шиїтського конфлікту, по сьогоднішній день не були досліджені належним чином.

Мета статті. Виходячи із вищезазначеного, автор пропонованої статті поставив за мету дослідити основні релігійно-духовні витoki та історичні умови формування суніто-шиїтського конфлікту. На виконання зазначеної мети, ми поставили перед собою наступні завдання: з'ясувати релігійно-духовні засади виникнення ісламу як віровчення; визначити основні догматичні відмінності між сунітами та шиїтами; дати характеристику основним історичним умовам, в яких формувався суніто-шиїтський конфлікт.

Виклад основного матеріалу. Витoki сучасного суніто-шиїтського протистояння, мають досить довготривалу історію. Аналіз опрацьованої наукової літератури та історичних джерел дає нам підстави стверджувати, що ці витoki перш за все слід шукати, як в історичних умовах виникнення та еволюції ісламу, так і в його релігійно-догматичних установах.

Іслам (араб., буквально - покiрність) як віровчення, зародився на території Західної Аравії в 1-й третині VII ст. у арабських кочових і напівкочових народів. Слід також зазначити, що в порівнянні з іншими світовими релігіями, іслам є наймолодшою релігією, а це в подальшому наклало на нього подвійний відбиток. Так, зокрема, ця релігія багато чого запозичила з догматів християнства та юдаїзму, оскільки склалася у цьому ж соціокультурному середовищі, що й вищезазначені релігії.

Засновником ісламу є реальна історична постать - пророк Мухаммад (букв. Прославлений), Мухаммад Ахмад ібн Абд Аллах (570-632 рр.), якого в ісламській релігійній традиції вважають обраним Богом (араб. - Аллах) [Коран, 2018:233]. Основні причини виникнення ісламу, полягають в тому, що на межі VI-VII ст. населення Аравійського півострова переживало політичну та соціокультурну кризу. На той час в регіоні був відсутній загальновизнаний аравійський державно - політичний центр, що призводило до частих міжусобних війн та спустошень. Родовий лад арабських племен розпадався, а соціальні суперечності дедалі більше загострювалися. Об'єднанню також перешкоджали відокремлені племінні культи та багатобожні вірування. Подолати цю кризу можна було лише завдяки виробленню нової ідейно-духовної доктрини, яка була б спрямована на об'єднання племен та створення централізованої держави. Цією новою доктриною і став іслам.

Згодом, створена Мухаммадом мусульманська громада (умма), за короткий проміжок часу захопила контроль над найважливішою торгівельною артерією Аравії « дорогою ладану», а сам він надіслав монархам шести сусідніх держав, а саме сасанідському шахиншаху, імператру Візантійської імперії, монарху Аксуму, губернатору Єгипту, хасанідському князю та вождю племені ханіфа в Південно-Східній Аравії) послання з вимогою прийняти іслам. Коли ж останні відмовилися це зробити, Мухаммад поділив світ на дві частини, дар аль-іслам («земля ісламу») і дар аль-харб («земля війни»). На останню прибічники ісламу повинні були поширювати своє віровчення усіма засобами, включаючи джихад (газават - «священну війну») [Асанбаєв, 2009:35-42].

Після своєї смерті у 632 р. Мухаммад залишив: 1. Новостворену релігійну систему, яка заснована на кількох основоположних принципах, найголовнішим з яких був принцип віри в єдиного Бога. 2. Значну кількість одкровень, вчинків та висловів, які закладали духовні підвалини для майбутніх поколінь мусульман у різних сферах життя. 3. Пам'ять про себе як неординарну особистість, подібну якій не було ні до, ні після. Зазначена пам'ять уособлювала чесноти Мухаммада як мудреця, судді, воєначальника, божого Посланця тощо. Втім, це незвичне для арабських традицій об'єднання в руках однієї особи усіх вищезазначених чеснот не вважалося сучасниками Пророка чимось надзвичайним, оскільки Мухаммад втілював не свою волю, а волю Аллаха. 4. Спогади про вчителя життя, близького і зрозумілого простому народові як своїми людськими чеснотами, так і своїми недоліками [Большаков, 2000:66]. Основною книгою ісламського віровчення є священна для кожного мусульманина книга - Коран. Як зазначає з цього приводу мусульманська історична традиція, після смерті Пророка у 632 р. перший халіф Абу Бакр вирішив, що настав час зібрати усі тексти, доки вони не зникли, покликати хафізів (сучасників Мухаммада, які слухали його промови) і скласти збірник його проповідей [Латигін, 2016:108].

Цю роботу виконав колишній помічник і секретар Мухаммада Зайд Ібн Сабіт, склавши початковий варіант Корану - Сухуф (дослівний переклад «аркуші», «сторінки»). Ще одна редакція Корану (яка і вважається першою) складена за часів одного з наступників Пророка - халіфа Омара. Протягом кількох років були зібрані і звірені записи, що робилися наближеними до Пророка особами. Були записані також розповіді сучасників Мухаммада, тих, хто пам'ятав і зберіг у своїй пам'яті все побачене і почуте від нього.

Завершальне оформлення Корану було здійснено при правлінні халіфа Османа в період між 650 і 656 рр. Воно отримало назву «Мусхаф» («Сувій»), і саме воно і було канонізованим [Солов'єв, 1991:34].

Звірівши тексти з першою редакцією Корану, його укладачі знищили інші тексти, зміст яких суперечив визначеній релігійній доктрині. Все це робилося з метою узгодження та уніфікації положень Корану. Однак, незважаючи на всі їхні зусилля, в Корані і по сьогоднішній день зберігаються певні суперечності та розбіжності, які згодом заклали догматичну основу для подальшого суніто-шиїтського конфлікту.

Так, зокрема, в результаті подальшої тлумачної практики в Корані було визначено 225 суперечностей у 40 сурах, що становить приблизно 1/3 загального тексту). Деякі айти навіть вважаються офіційно скасованими, причому й обґрунтування інституту «скасованих аятів» шукають знову ж таки у Корані (2:100). Це теж є однією з найцікавіших особливостей Священного Писання мусульман [Бибинова, 2019:122].

Загалом, об'єднавши під своїм прапором багато соціальних прошарків і класів Аравії, іслам не тільки відобразив їхні інтереси, але й примирив їх на якийсь час, спрямувавши найбільш жорстокі форми ранньофеодальної експлуатації на іновірців. При цьому, було використано традиції і психологію родоплемінного суспільства, але вже у трансформованому вигляді, об'єднавши в уммі кочових і осілих арабів. Як писав з цього приводу М. Еліаде, «з появою Корану була реалізована споконвічна мета: ввести арабів до числа народів, «які мають священну Книгу», за прикладом іудеїв або християн.» [Латигін, 2016:128].

Однак, як підказує нам історичний досвід, в заснованому на вірі повсякденному житті, конфлікти через «правильність» віри практично неминучі. Це ж стосується й ісламу, який, незважаючи на свою місію як консолідатора народів та держав на основі релігії, не зміг знищити економічні суперечності тогочасного арабського суспільства. До того ж, як підказує нам історичний досвід, ні одна релігія не могла постійно зберігати свій первісний вигляд. Вона під впливом різних історичних обставин трансформується та еволюціонує. Не був винятком і іслам.

В основі виникнення суніто-шиїтського конфлікту лежать конкретні історичні події, які розгорнулися між наступниками Мухаммада після його смерті у 632 р. Так, в 656 р. групою невдоволених його правлінням осіб було вбито халіфі Османа. Основним гаслом змовників стало повернення влади найближчим родичам Пророка. Обрання в 656 р. Алі халіфом призвело до релігійно-політичного розколу в ісламі. Зокрема ті, хто підтримував Алі, вважали, що халіф повинен належати до роду Пророка: Алі як двоюрідний брат Мухаммада (і до того ж перший після Хадіджи, мусульманин) цілковито відповідав цій умові. Прибічники Алі почали називатися шиїтами (шият Алі - партія Алі) [Шейх Усман аль-Хамис, 2012:56].

Проти них виступили представники сімейного клану Омейядів. На арабів чекала громадянська війна, в якій білим прапором Омейядів протистояли зелені прапори прибічників Алі, шиїтів. В розпал цієї боротьби, а саме 24 січня 661 р. один з хариджитів - ібн Мулджам, наніс смертельну рану халіфу Алі в Куфі під час молитви, і через два дні він помер. Могила Алі знаходиться в м. Неджефі (Ірак) і на сьогодні є однією із святинь для віруючих шиїтів, куди вони здійснюють хадж, поряд з Меккою. Вбивство халіфа Алі в 661 р. і прихід до влади династії Омейядів, ускладнили проблему влади, адже прибічники Алі вважали, що Омейяди узурпували верховну владу, і з цієї миті вони розпочали боротьбу проти «нечестивої» династії та за повернення влади до «сім'ї Пророка» [Hooyland, 2002].

З цих подій розпочинається доктринальне оформлення двох основних течій ісламу: шиїтів і сунітів. Принципова розбіжність між цими напрямками полягає у різному тлумаченні релігійної традиції. Зокрема, суніти неухильно дотримувалися Корану і Суні, вони різко засуджують тих, хто хоча б чимось відходить від положень основних священних документів. Як писав з цього приводу один з авторитетних ідеологів сунізму Ханбаліт ал-Барбахарі, «правовірний не шукає мудрості в книгах, оскільки він відає, що від безлічі почутих історій і прочитаних книг розуму не додається. Справжній алім («хранитель справедливої віри») - той, хто додержується Корану і Суні, не потребуючи доказів, навіть, якщо він мало знає і мало читає» [Бортольд, 2002: 299]. Шиїти ж вводять у ісламську догматику, на додаток до Корану і Суні, легенди і вислови халіфа Алі (Ахбар) та вчення про імамів - духовних керівників громади. Сучасні мусульманські вчені, оцінюючи суперечності між сунітами та шиїтами, виділяють три основні причини їхнього протистояння.

Перша причина - неосвіченість і невизнання один одного. Як стверджують науковці, «мусульмани як шиїтського, так і сунітського напрямку, не маючи достатньої підготовки, усяку розмову починають з критики принципів і постулатів протилежної сторони. В результаті виникають непорозуміння, схожі на взаємний наклеп. Тому виявлення правди часто

.....
приходить із запізненням, неосвіченість продовжує поглиблювати суперечності» [Еремеев, 1990: 46].

Друга причина - полягає у фанатизмі і релігійній заангажованості представників обох течій. Вони зазвичай не допускають думки про єдність і дружбу та сприймають кожний крок на цьому шляху як «принесення в жертву свого знамена». Сьогодні спроби примирити сунітів і шиїтів здійснює громадська організація «Дарут тагріб бейнал-мезахібіл ісламія» («Організація зближення ісламських напрямів»), однак її зусилля поки не увінчалися якимись значними успіхами. Шейх Махмуд Шалтут, ректор ісламського університету ал-Азхар у Єгипті свого часу зазначав: «Деякі шиїти гадали, що ми збираємося їх зробити сунітами, а суніти думали, що ми хочемо, щоб вони стали шиїтами» [Ихсаноглу, 2013: 47].

Третя причина - це дії окремих політичних лідерів у країнах ісламу, яка використовують суніто-шиїтські догматичні суперечності задля вирішення власних політичних та економічних інтересів.

Розкриваючи сутність сунізму, слід зазначити, що він є найбільш поширеним напрямом в ісламі, положення якого сповідує переважна більшість мусульман (85-90%). На відміну від шиїтів, суніти не визнають вчення про Алі ібн Абу Таліба і його нащадків основних претендентів на імамат. Існують також значні розбіжності в принципах правових рішень, проведенні релігійних свят, ставленні до немусульман, особливостей молитов тощо. Суніти критикують шиїтів ще й тому, що, за їх уявленнями, єдиним джерелом мусульманського віровчення і права, поряд з Кораном є лише Суна. Суніти також відрізняються від шиїтів і ставленням до питання наступності верховної і духовної влади - халіфа-імама. За їхньою традицією світського і духовного керівника мусульманської громади повинні обирати самі її члени, досягнувши при цьому між собою погодження, стосовно кандидатури. Якщо конкретизувати вищезазначену тезу, то тут слід зазначити, що ніяких всенародних виборів арабський світ ніколи не знав. На практиці обрання халіфа - імама завжди відбувалося у вузькому колі осіб, наближених до Пророка або його спадкоємців, а мусульманській громаді належало підтвердити факт, що здійснився. Але навіть таким «недемократичним», як не наш погляд, методом людина могла стати халіфом завдяки власним здібностям, а не завдяки походженню. При цьому, зовсім не обов'язково, щоб ця людина була членом роду Алі. Тут слід зазначити, що в історії Арабського халіфату були численні випадки, коли абсолютну владу захоплювали сини рабинь, [Лари Сайид муджтаба Мусави, 1999:336].

Основними ознаками належності тієї чи іншої особи до сунізму зазвичай вважаються наступні: правління перших чотирьох («праведних») халіфів - Абу Бакра, Омара, Османа і Алі як законні. Шиїти ж визнають лише Алі, вважаючи перших трьох узурпаторами; - визнання праведності шести зведень хадисів, укладених Бухарі, Муслимом, ат-Тирмизи, Абу Даудом, ан-Насаї й Ібн Маджи; належність до однієї з чотирьох духовно - правових шкіл (мазхабів) (малікіти, ханіфіти, ханбаліти, шафіїти) [Сейранян, 2013:119].

На сьогодні нам не відомо, коли було сформовано «сунізм». Як поняття і термін, однак, в порівнянні з шиїзмом, це віровчення має більш чіткий і логічний зміст, який в першу чергу стосується описання життя Пророка. В Корані також зустрічаються висловлювання «Суна предків» [Коран, 8:39, 15:13, 18:53, 35:41] і «Суна Аллаха» [Коран, 17:79, 33:62, 48:23], які вказують на практику, якої дотримувалися попередні покоління мусульман або сам Аллах. З часом Суна набула характеристик, які дозволяють ототожнювати її з поняттям «справедливої і правильної віри». Дотримування правил, викладених у Суні, набуло обов'язкового характеру для членів мусульманської громади. Звідси й виникла назва «суніти» - «ті, хто наслідують шлях» [Крымский, 1904:67].

Кредо сунітів цілком виражає «символ віри», який сформулював видатний ісламський вчений, Ахмад ібн Ханбал: «Дев'яносто чоловік з послідовників Пророка, імами мусульман, ранні імами і факіхи великих міст дійшли згоди про те, що Суна, яку заповідав Пророк, полягає в задоволеності рішенням Аллаха; підкоренні Його велінню та волі; терплячому виконанню його рішень; вірі у своєрідний фатум та визначення Богом добра і зла; відмові від суперечок та дискусій з питань релігійної догматики; ритуальному обтиранні взуття; боротьбі за віру під керівництвом будь-якого імама, незалежно від того благочестивий він або грішний; вознесінні молитви за померлих мусульман; демонстрації віри словом і справою, яка збільшується від слухняності та зменшується від непокори. Коран - Слово Бога, дароване у серце Пророка Його Мухаммада» [Латигін, 2016:128-130].

Загалом, суніти наполягають на тому, що саме вони точно дотримуються Корану, вказівок Мухаммада і його соратників. Найбільш ортодоксальні поборники сунітської течії є ханбаліти - послідовники Ібн Ханбала, який навчав, справді віруюча людина не задається, як на його думку, непотрібним запитанням «як?». Проте усі сунітські мазхаби є правовірними, рівноправними, і тому мусульмани можуть дотримуватися кожного з них.

Поряд з вищезазначеним, суніти заперечують ідею посередництва між Аллахом і людьми після смерті пророка Мухаммада. Їм також приписують і створення особливого ісламського державно-правового вчення, яке було покладене спочатку в основу діяльності Арабського халіфату. На сьогодні це вчення використовується і правлячими елітами сучасних ісламських держав сунітського спрямування, для ідеологічного обґрунтування своєї внутрішньої та зовнішньої політики. В цьому відношенні зазначимо, що нормативні приписи Корану і Суні не дають точних вказівок стосовно форм державного устрою і механізмів нормативно-правового регулювання діяльності мусульманської держави. Однак сунітські тлумачі Корану і Суні достатньо вільно інтерпретували священні тексти і створили спеціальні праці, які відбивають теорію влади в ісламі [Бибікова, 2019:267]. Основоположна ідея, якою вони керувалися, виражена була в тому, що Аллах виступає у ролі законодавця, а також того хто забороняє, і того хто дозволяє і тим самим є єдиним джерелом влади. Тому, при визнанні верховного правління, за Аллахом та його посланником закріплюється функція контролю за точним виконанням на землі Божої волі.

Щодо шиїзму, то як релігійна течія він виник у боротьбі за владу між феодалними кланами. Послідовники шиїзму вважали, що законним наступником пророка Мухаммада, главою мусульман та імамом може стати тільки кровний родич - нащадок Мухаммада, тому що саме на нього може зійти божественна благодать, яка осяяла засновника ісламу (головна риса шиїзму). На думку шиїтів, таким був Алі ібн Абу Таліб - двоюрідний брат Пророка, його зять, четвертий «праведний» халіф. Шиїти наполягали на тому, що він має вважатися першим халіфом. Імам Алі й дотепер користується в середовищі шиїтів винятковою славою і вшануванням. Шиїти додають до Корана особливу суру - «Два світила» (Пророк Мухаммад й імам Алі), а до основного положення символу віри «Немає ніякого божества, крім Аллаха, а Мухаммад - Посланник Аллаха» - слова «І його товариш Алі». Існує і суперечливе тлумачення Корану, де з'ясовується божественність Алі. Одна з течій шиїтів (гулати) у порушення заповітів Корану і стовпів віри доходить до безпосереднього обожнювання свого імама [Аляутдинов, 2001:139]. Згідно з релігійним віровченням шиїтів, в їхніх імамах живе пророча душа, яку вони отримали від пророка Мухаммада. Шиїти вважають, що Імам Алі отримав пророчу душу від самого Аллаха, і тому шиїти не визнають Сунну цілком, а мають власні перекази (хабар або ахбар), що містять висловлювання імама Алі. При цьому, оповідання про життя Алі вважаються шиїтами як одне з основних авторитетних джерел їхньої віри.

Шиїтські ахбари є більш пізніми порівняно із сунітськими. Їх своєрідна канонізація припадає на X-XI ст. Із шиїтських збирачів мусульманського священного переказу уславилися Мухаммед аль-Куммі (помер у 903 р.), альКулайні (помер у 939 р.), Мухаммед ат-Тусі (помер у 1067/8 р.). Шиїти неначе створили щось подібне до «родинницької» апології в ісламі, будучи, як зазначив французький ісламознавець А. Массе, мусульманськими легітимістами [Аляутдинов, 2001: 188]. Шиїти протягом усієї історії ісламу вели боротьбу за повернення влади нащадкам Алі. Найбільш успішно цю боротьбу проводили зайдіти й ісмаїліти, які в різних кінцях мусульманського світу (Табаристан, Ємен, Єгипет) створювали власні шиїтські держави. Згідно з шиїтською доктриною, імам повинен виконувати три функції: 1) керманіча мусульманської громади, наступника Пророка в улаштуванні людських справ; 2) апологета релігійних знань і права, кінцевого авторитета в тлумаченні положень Корану і переказів; 3) духовного наставника, який веде людей до розуміння прихованого сенсу речей [Грюнебаум, 1988:50]. Таким чином, за віровченням шиїтів, влада імама поширюється не тільки на світське і духовне життя мусульман, але й на невидимий світ. Виходячи з божественної природи верховної влади імамів, шиїти в них вбачають єдино законних представників Аллаха на землі. Шиїтські імами – це, за їхнім віровченням, «ворота», за допомогою яких можна наблизитись до Бога. Окрім того імами вважаються шиїтами, як спадкоємці пророцьких знань [Большаков, 2000: 29].

Слід зазначити, що одним з керівних принципів шиїтського ісламу, що отримав у ньому особливе розповсюдження і практичне застосування, є такія («розсудливість», «обачність»), який передбачає розсудливе приховування своєї віри. Згідно з вченням шиїтських богословів, Коран допускає, в разі гострої потреби, зовнішнє відречення від віри. Але, на відміну від сунітів, які допускали такію лише як виняток, поступку слабким, засіб самозахисту, шиїтські богослови розглядали дотримання такої як обов'язок і зробили цей принцип обов'язковим - як заради особистої безпеки, так і в ім'я інтересів громади. За потреби такії шиїтам дозволялося нехтування релігійними обов'язками, співпраця з владою та ін. За Л. Васильєвим, «на відміну від сунітів, для яких Мухаммад був вищим Божественним символом, що здійснював безпосередній зв'язок правовірних з Аллахом, шиїти сприймали Пророка як позначену Аллахом особистість, яка наділена священною благодаттю, і, внаслідок цього, покликану не тільки управляти, але й передати цю благодать своїм нащадкам [Бибікова, 2019].

В добавок, для шиїтів була важлива святість не тільки Мухаммада, але й Алі, чий авторитет базувався на родинній близькості до Пророка. [3, с. 35]. Шиїтська духовна доктрина

.....
відображає Алі справжнім шляхетним поборником ісламського віровчення, ідеальним і довершеним в моральному плані лицарем.

Загалом шиїтська духовна доктрина базується на п'яти основних постулатах: єдинобожжя (Таухід); справедливість; пророцтво; імамат; вчення про загробний світ [Грюнебаум, 1988:266-268].

Шиїти цілковито визнавали Коран, але, на відміну від сунітів, у 115 сурах (у Корані сунітів - 114 сур), а в Суні вважали абсолютно правдивими й тому священними лише ті положення, що базувалися на авторитеті сім'ї Пророка (записані зі слів родичів Мухаммада). Хадиси, записані зі слів соратників, але не родичів Пророка, шиїти не вважали священними, авторитетними й обов'язковими для виконання.

Оскільки шиїзм, як і іслам у цілому, не є єдиною консолідованою системою, він доволі роздрібнений і розколоти на безліч сект та течій. Неоднорідність шиїзму обумовлювалася перш за все політичними суперечностями, зіткненнями з питанням релігійного та військово-політичного лідерства. Тому, вже у VII ст. були сформовані два напрями – поміркований та радикальний шиїзм, які з часом суттєво видозмінювалися. На початку шиїзм не був новою системою релігійного характеру і лише з перебігом часу набув догматичного оформлення. Засновником шиїтської релігійної доктрини вважається Абдалла ібн Саба, який є попередником крайніх шиїтів (середина VII ст.) [Кепель, 2004:345]. Йому приписують ідею про те, що кожний пророк, у тому числі Мухаммад, мав «спадкоємця духовного заповіту» (васі). Оголошення шиїтами таким Алі підкреслювало обраність його роду. Завершальне ідейно-догматичне оформлення шиїзму припадає на період правління династії Аббасидів, а саме з кінця VII до середини VIII ст. Культ мучеництва Алі як померлого від ран після замаху, і його сина Хусейна, вбитого під Кербелою у 680 р., сприяв перетворенню шиїзму в релігійний напрям. Передумови для зародження різноманітних течій і гілок шиїзму, а також утворення різних догматичних шкіл і сект містилися в ранньому шиїтському русі (друга половина VII - початок VIII ст.). З одного боку, вони обумовлювалися невдачею внутрішнього курсу самого Алі, який спровокував суперечки у таборі своїх прибічників, а також відсутністю єдності всередині роду Алі. З іншого, ранньошиїтський рух не мав власного ідейного джерела (роль якого згодом стали відігравати збірка висловлювань халіфа Алі «Шлях красномовства» та праці творців шиїтської догматики) і спирався на загальне для всіх прихильників ісламу джерело - Коран. Єдиний принцип передавання духовної влади наступникам Алі - імамам (араб. «керівники громади») первісно не був встановлений, що створювало складні, часом не вирішувані проблеми при визначенні законного претендента. Після смерті кожного шиїтського імама виникали розбіжності з питання про наступника, і кожна алідська гілка відстоювала інтереси свого ставленика. Однак за різних трактувань принципу передавання влади в шиїтському середовищі, визнання виняткового права Алідів на верховенство в мусульманській громаді залишалося непохитним [Ихсаноглу, 2013: 210].

У шиїзмі, на відміну від сунізму, широке розповсюдження отримав культ мучеництва. Ідеї величності страждань за віру, що втілена в трагічній долі низки шиїтських імамів, починаючи з Алі і його сина Хусейна, шиїтами надається виключне значення. Різняться між собою і духовні титули сунітських і шиїтських богословів-правознавців (улемів), що мають право виносити рішення з релігійних та юридичних питань. У сунітів - шейх-уль-іслам, муфтії (наприклад, у турків), шейх аль-Азхар, муфтії (у єгиптян), у шиїтів - айатола, моджтахед (у персів). Ця відмінність відбиває і сутність підходу до вирішення тих або інших питань. На думку шиїтів, айатола і моджтахед (арабською - айатулах і муджтахід) - зброя «прихованого імама»: він говорить їх вустами, що додає особливого авторитету їхній думці, надає їм право виносити рішення на свій розсуд. А шейх-уль-іслам і муфтії можуть виносити рішення тільки виходячи із прецеденту, суворо дотримуючись шаріату.

На сьогоднішній день, послідовники різних шиїтських громад існують практично в усіх мусульманських країнах, однак на них припадає лише 10-15% від загальної кількості мусульман. Шиїтського віровчення дотримується переважна більшість мешканців Ірану та Азербайджану, більше половини населення Іраку, значна частина населення Лівану, Ємену, Бахреїну.

Висновки. Отже, триваючий по сьогоднішній день суніто-шиїтський конфлікт має глибокі історичні корені і сягає другої половини VII століття. Саме в цей період відбувається розкол ісламу на дві гілки сунітів і шиїтів. Принципова розбіжність між цими напрямками полягає у різному ставленні до основних догматичних засад ісламського віровчення. Так, суніти наполягають на беззастережному додержанні основних положень Корану і Суні. В свою чергу шиїти ж вводять в духовну традицію, на додаток до Корану і Суні, легенди і вислови халіфа Алі (Ахбар) та вчення про імамів - духовних керівників громади. На сьогоднішній день є цілком очевидним, що нинішні догматичні відмінності між сунітами і шиїтами не є суттєвими і в цьому ми вбачаємо потенційну можливість у вирішення суніто-шиїтських суперечностей на рівні

основних догматів ісламського віровчення, що дозволить значно покращити суспільно-політичну та безпекову ситуацію в регіоні країн Близького та Середнього Сходу.

Подяка. Висловлюю подяку усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для дослідження, авторства та/або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Hoyland, R. (2001) *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the coming of Islam*. London and New York, 30 p.

Аляутдинов, Ш. (2001). *Путь к вере и совершенству*. 2-е изд., М. 250 с.

Асанбаев, М. (2009) *Аравийские монархии : общество, власть и государство*. Алматы: Казахстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, 208 с.

Бартольд, В. (2002). *Работы по истории ислама и Арабского халифата*. М., 790 с.

Бибикова О. (2019) КОРАН. Универсальная научно-популярная энциклопедия *Кругосвет*. Режим доступу: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/KORAN.html.

Большаков О. (2000) История Халифата. В 4 томах. Том 1. Ислам в Аравии (570-633 гг.). *Восточная литература РАН*. М., 99 с.

Большаков О. (2000) История Халифата. В 4 томах. Том 2. Ислам в Аравии (570-633 гг.). *Восточная литература РАН*. М., 67 с.

Грюнебаум Г. (1988) *Классический ислам: Очерк истории, 600–1258гг.* М., 570 с.

Еремеев Д. (1990) *Ислам: образ жизни и стиль мышления*. М. : Политиздат. 288 с.

Ихсаноглу Э. (2013) *Исламский мир в новом веке. Организация Исламского сотрудничества*. М. : ИВ РАН, 416 с.

Кепель Ж. (2004) *Джихад: Экспансия и закат исламизма*. М.: Ладомир, 468 с.

Коран (2018) *Перевод смысла ятов и их краткое толкование*. Киев, Ассоциация мусульман Украины. 919 с.

Крымский А. (1904) *Об источниках и пособиях для истории Мухаммада*. М. 593 с.

Лари Сайид Муджтаба Мусави. (1999) *Основные положения ислама. Лекции по мусульманской догматике*. Баку. 465 с.

Латигін Н. (2016) *«Іслам: шлях крізь віки»*. К.:Київський Національний торгово-економічний університет, 360 с.

Миркина З. (1995) *Великие религии мира*. М., 384 с.

Сейранян Б. (2013) *Становление государственности аравийских монархий (исторический аспект и модернизационные тенденции)*. М.: Институт востоковедения РАН, 180 с.

Соловьёв В. (1991) *Магомет. Его жизнь и религиозное учение*. Алма-Ата, 285 с.

Шейх Усман аль-Хамис. (2012) *Период из исламской истории от кончины Пророка до гибели Хусайна в 61 г.г.* Алма-Ата: Третье русское издание Издательский дом Свет Ислама, 313 с.

Максим Ходжин

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенка
аспирант (Украина)

Религиозно-духовные истоки и исторические условия формирования современного суннитско-шиитского конфликта в странах Ближнего и Среднего Востока

Аннотация. Целью статьи является освещение исторических условий и духовных истоков современного суннитско-шиитского конфликта в арабских странах. **Методология** исследования основывается на сочетании общенаучных, специально - исторических и междисциплинарных методов исследования с учетом принципов, непредвзятости, системности, историзма, человекоцентризма и научности. **Научная новизна** заключается в попытке автора раскрыть основные исторические и духовно-догматические истоки современного суннитско-шиитского конфликта в современных арабских странах с целью его будущего решения. При написании статьи нами был привлечен широкий круг источников научной литературы и исторических источников, в частности Корана и Сунны. **Выводы.** Суннитско-шиитский конфликт имеет глубокие исторические корни и уходит ко второй половине VII века. В это время происходит раскол ислама на две ветви суннитов и шиитов. Принципиальное расхождение между этими направлениями заключается в разном отношении к основным догматическим устоям исламского вероучения. Так, сунниты призывают неукоснительно соблюдать Корану и Сунну. В свою очередь шииты же вводят в духовную традицию, в дополнение к Корану и Сунне, легенды и изречения халифа Али (Ахбар) и учение об имамах – духовных руководителях общины. На сегодняшний день совершенно

.....
очевидно, что нынешние догматические различия между суннитами и шиитами не существенны, что закладывает основы для разрешения суннито-шиитских противоречий на уровне основных догматов исламского вероучения.

Ключевые слова: ислам, Коран, Сунна, умма, шииты, сунниты, догмат.

Maxim P. Hodjin

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
postgraduate student (Ukraine)

Religious and Spiritual Origins and Historical Conditions of the Formation of the Modern Sunni-Shiite Conflict in the Middle East

Abstract. The aim of the article is to highlight the historical conditions and spiritual origins of the modern Sunni-Shiite conflict in the Arab countries. **The research methodology** is based on a combination of general scientific, special - historical and interdisciplinary research methods, taking into account the principles of impartiality, systematicity, historicism, human centrism and scientificity. **The scientific novelty** lies in the author's attempt to reveal the main historical and spiritual-dogmatic origins of the modern Sunni-Shiite conflict in modern Arab countries with a view to its future solution. In writing this article, we have drawn on a wide range of sources of scientific literature and historical sources, including the Qur'an and the Sunnah. **Conclusions.** The Sunni-Shiite conflict has deep historical roots and dates back to the second half of the seventh century. It is then that Islam splits into two branches of Sunnis and Shiites. The fundamental difference between these areas is the different attitudes to the basic dogmatic principles of Islamic doctrine. Yes, Sunnis call for strict adherence to the Qur'an and Sunnah. In turn, Shiites introduce into the spiritual tradition, in addition to the Qur'an and Sunnah, the legends and sayings of Caliph Ali (Ahbar) and the doctrine of imams - the spiritual leaders of the community. Today, it is clear that the current dogmatic differences between Sunnis and Shiites are not significant, which lays the groundwork for resolving Sunni-Shiite controversies at the level of the basic tenets of Islamic doctrine.

Key words: Islam, Koran, Sunnah, ummah, Shiites, Sunnis, dogma.

References:

- Alyautdinov, SH.** (2001). *Put' k vere i sovershenstvu* [The path to faith and perfection]. 2-ye izd., M. 250 s. [in Russian]
- Asanbayev, M.** (2009) *Araviyskiye monarkhii : obshchestvo, vlast' i gosudarstvo*. [Arabian monarchies: society, power and state] Almaty: Kazakhstanskiy tsentr gumanitarno-politicheskoy kon'yunktury, 208 s. [in Russian]
- Bartol'd, V.** (2002). *Raboty po istorii islama i Arabskogo khalifate* [Works on the history of Islam and the Arab Caliphate]. M., 790 s. [in Russian]
- Bibikova O.** (2019) *KORAN. Universal'naya nauchno-populyarnaya entsiklopediya Krugosvet*. [KORAN. Universal popular science encyclopedia Krugosvet.] Rezhim dostupu: https://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/KORAN.html. [in Russian]
- Bol'shakov O.** (2000) *Istoriya Khalifata* [History of the Caliphate]. V 4 tomakh. Tom 1. Islam v Aravii (570-633 gg.). Vostochnaya literatura RAN. M., 99 s. [in Russian]
- Bol'shakov O.** (2000) *Istoriya Khalifata* [History of the Caliphate]. V 4 tomakh. Tom 2. Islam v Aravii (570-633 gg.). Vostochnaya literatura RAN. M., 67 s. [in Russian]
- Gryunebaum G.** (1988) *Klassicheskiy islam: Ocherk istorii, 600–1258gg.* [Classical Islam: An Outline of History, 600-1258.] M., 570 s. [in Russian]
- Hoyland, R.** (2001) *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the coming of Islam*. London and New York, 30 p. [in English]
- Ikhsanoglu E.** (2013) *Islamskiy mir v novom veke. Organizatsiya Islamskogo sotrudnichestva* [Islamic world in the new century. Organization of Islamic Cooperation]. M. : IV RAN, 416 s. [in Russian]
- Kepel' ZH.** (2004) *Dzhikhad: Ekspansiya i zakat islamizma* [Jihad: The Expansion and Decline of Islamism]. M.: Ladomir, 468 s. [in Russian]
- Koran** (2018) *Koran. Perevod smysla yatov i ikh kratkoye tolkovaniye* [Koran. Translation of the meaning of yats and their brief interpretation]. Kiyev, Assotsiatsiya musul'man Ukrainy. 919 c. [in Russian]
- Krymskiy A.** (1904) *Ob istochnikakh i posobiyyakh dlya istorii Mukhammada*. [Об источниках и пособиях для истории Мухаммада.] М. 593 s. [in Russian]
- Lari Sayid Mudzhtaba Musavi.** (1999) *Osnovnyye polozheniya islama. Lektsii po musul'manskoy dogmatike* [Fundamentals of Islam. Lectures on Muslim dogmatics]. Baku. 465 s. [in Russian]
- Latigín N.** (2016) «*Islam: shlyakh kríz' víki*» [“Islam: the way through the ages”]. K.: Kiřvs'kiy Natsional'niy torгово-yekonomíchniy uníversitet, 360 s. [in Ukrainian].

- Mirkina Z.** (1995) *Velikiye religii mira* [Great religions of the world]. M., 384 s. [in Russian]
- Seyranyan B.** (2013) *Stanovleniye gosudarstvennosti araviyskikh monarkhiy (istoricheskiy aspekt i modernizatsionnyye tendentsii)* [The Formation of the Statehood of the Arabian Monarchies (Historical Aspect and Modernization Trends)]. M.: Institut vostokovedeniya RAN, 180 s. [in Russian]
- Sheykh Usman al'-Khamis.** (2012) *Period iz islamskoy istorii ot konchiny Proroka do gibeli Khusayna v 61 g.g.* [The period of Islamic history from the death of the Prophet to the death of Husayn in 61 AD.] Alma-Ata: Tret'ye russkoye izdaniye Izdatel'skiy dom Svet Islama, 313 s. [in Russian]
- Solov'yov V.** (1991) *Magomet. Yego zhizn' i religioznoye ucheniye* [Магомед. Его жизнь и религиозное учение]. Alma-Ata, 285 s. [in Russian]
- Yeremeyev D.** (1990) *Islam: obraz zhizni i stil' myshleniya*. [Islam: way of life and style of thinking.] M.: Politizdat. 288 s. [in Russian]

Статтю надіслано до редколегії 23.01.2022 р.

Статтю рекомендовано до друку 28.02.2022 р.